

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК: ВИТОКИ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ

Назва літературознавчого есею не оригінальна, але необхідна в індивідуальному черговому наближенні до розуміння феномену Василя Стефаника (1871-1936), цього селянського Бетговена (вже ніхто не пригадує одіозного Володимира Коряка, який у 1924 році першим так означив геніяльного покутянина), якого ми читаємо мало, але постійно змінюємо акценти цього міні-читання: спочатку рухалися від новел, означуючи їх, як модерні, реалістичні чи експресіоністичні, до листів, які виламуються за рамці чистого епістолярного жанру, витворюючи нові жанрові модифікації: епістолярій-новела, епістолярій-есе, епістолярій-сповідь. Тепер йдемо до вибіркового читання, яке дозволяє нам зрозуміти, що Стефаник був одним із тих українських естетичних самітників, які зуміли життєвий цикл не випустити з духового простору, а літературу – узгодити з внутрішнім світом людського «я».

Написано про Стефаника чимало і різного. Від перших рецензій Льва Турбацького і Вацлава Морачевського (обидві, 1899) до текстологічного дослідження Валентини Єрмак [Єрмак В. *Творча історія поезій у прозі Василя Стефаника*. – Київ: Наук. думка, 2016. – 149 с.] і концептуальної монографії Романа Піхманця [Піхманець Р.В. *Із покутської книги буття. Засади художнього мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича*. – Київ: Темпора, 2012. – 580 с.]. В оцьому *огромі* писання маємо оцінки Івана Франка, Лесі Українки, Миколи Зерова, Івана Лизанівського, Володимира Коряка, Михайла Рудницького, Дмитра Донцова, Володимира Дорошенка, Юрія Стефаника, Василя Лесина, Федора Погребенника, Миколи Грицюти, Олени Черненко, Романа Горака і багатьох інших дослідників, як діаспорних, так і материкових. Тільки за останні двадцять років в Прикарпатському національному університеті вийшло декілька наукових збірників, присвячених розглядові творчості Василя Стефаника: «*Василь Стефаник – художник слова*» (1996), «*Шевченко. Франко. Стефаник*» (2002), «*“Покутська трійця” в загальноукраїнському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття*» (2006), «*Василь Стефаник: наближення*» (2017), вагому участь у формуванні яких відіграв літературознавець Степан Хороб.

Так само маємо сьогодні багато перевидань творів Василя Стефаника, серед яких назву хоча би два видання 2015 року: «*Василь Стефаник. Роса / наукова редакція Романа Піхманця*» (Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. -180 с.) і «*Василь Стефаник. І чого ти, серце моє... Вибране / передмова Євгена Барана*» (Київ: Видавничий центр «Академія», 2015. – 272 с. – Серія „In studio“).

Видання, підготовлене Романом Піхманцем, розпочинається зі статті Юрія Гаморака (Юрія Стефаника) «*Василь Стефаник (Спроба*

біографії)», вперше опублікованій у львівському виданні 1942 року, повторене Юрієм Гамораком у виданні 1948 року, а відтак у книзі своїх досліджень *«Мойм синам, мойм приятелям»* (1981). Власне перше речення цієї статті є камертоном до вивчення біографії Василя Стефаника: *«Найкраща біографія Стефаника – це його творчість»* [подаю за виданням 1948 року. - С.ІІІ].

1980 року дослідник Федір Погребенник зібрав і систематизував найважливіші факти літературної і громадсько-культурної діяльності Стефаника у дослідженні *«Сторінки життя і творчості Василя Стефаника»*. Попри фактологічну неповноту, на що вказував сам дослідник, вдаючись до «езопівської» мови, пояснюючи причини такого стану: *„Праця не вичерпує всіх сторін життя і творчості Стефаника: чимало документів, зокрема листів, не збереглося. Деякі матеріали науково ще не опрацьовані, а тому не використані тут. Автор свідомий того, що не всі питання, поставлені у цій праці, вдалося повністю з'ясувати“* [Федір Погребенник. – С.4], – цей літопис є важливим джерелом вивчення біографії письменника.

Скрупульозне, в той же час, хаотично-розхристане дослідження Романа Горака *«Василь Стефаник»* (2015-2017) у трьох книгах, попри всі недогляди і недоліки, здебільшого технічного характеру (маємо у дослідженні багато відступів від основної біографічної лінії і повторів), стає канонічним. Бо, в принципі, канва біографії Василя Стефаника відтворена зі всією уважністю і детальною прописаністю в конкретному часі, завдяки чому витворений широкий контекст взаємин і спілкувань письменника з різними людьми. Тому тим читачам, які захочуть мати повне уявлення (або, принаймні, повноту окреслення уявлення), раджу звертатися до дослідження Романа Горака. Тут починається розповідь від легенди роду Стефаників, хоча й перекрученого в традиційному гораківському стилі/штилі (бо так до кінця й не зрозуміло, звідки взяли в Русові Стефаники, коли там були тільки Стефанюки, а перший Стефаник зафіксований в метричній книзі одружень за 1793 рік) і закінчується відходом, похоронами і сторінками пошанування Василя Стефаника.

Так само є питання з роками народжень батька Стефаника Семена і матері Оксани. Роман Горак, опираючись на метричні книги одружень від 15 листопада 1866 року, називає вік Оксани (*Aksanna* – так у метричній книзі) – 21 рік (тобто, рік народження 1845); вік Семена – 18 (рік народження 1848). Тоді, як Погребенник подає інформацію про смерть Оксани Стефаник під 1 січня 1900 року з таким коментарем: *„На 54 році життя померла мати Стефаника“*, що говорить про рік народження Оксани Кейван як 1846; а про смерть батька той же дослідник просто пише: *„Жовтня 30. Русів. [1920 – моє. Євг.Б.]. Помер батько Стефаника“* [див.: Федір Погребенник. – С.124, 260].

Прокоментоване Гораком і сільське прізвисько Василя Стефаника – Продан: *„Два сини, які народилися, повмирили дітьми, а тому вирішив*

удатись Тодось до хитроців, і коли народився десь на початку XIX століття наступний син, його назвали Лукином. Тобто, шануючи старі звичаї, сина назвали іменем діда. Тодориха за стародавнім повір'ям, аби врятувати сина від смерті, яка позабирала попередніх синів, через двері продала його мандрівним молдаванам, а відкупила через вікно за цілого бика і тим врятувала, як казали в селі, сина від вірної загибелі. Через оту процедуру Луку Стефаніка дражнили в селі Проданом, а його нащадків „Продановими“. Василь Стефанік теж мав у селі прізвисько „Василь Семена Проданового“, бо Семен був сином Луки і батьком Василя Стефаніка“ [див.: Роман Горак. **Василь Стефанік. Книга 1. – С.14**]. Бо й по сьогодні в Стецевій і Русові є дві гілки роду Стефаніків: „Кипріянові“ або „Ципріянові“ і „Проданові“. Прадіда Тодора русівчани ще прозивали „Басарабом“, що Юрій Стефанік пояснює так: „Коли появились Стефаніки в Русові, невідомо, але це, напевне, не найстарші мешканці села. Перекази про походження цієї родини з Басарабії, про психічну хворість, що тяжить на ній, використав письменник у поетизованій історії свого роду, новелі «Басараби»“ [цит. за: **Василь Стефанік. Твори. – Регензбург, 1948. – С.IV**].

Важливими є початки творчості письменника. Василь Стефанік в «**Автобіографії**» 1926 року розповідає, як дитиною над ним насміхалися учні коломийської гімназії, що, власне, й запалило внутрішню іскру творчості: „Як я появився переодітий уже в клясі, то ураган насміхів стрінув мене, так що я ледве дійшов до послідньої лавки. До того часу й відтоді дотепер я не чув більшого стида, і здається мені тепер, що я був би іншим чоловіком, якби той стид мене не отруїв“ [цит. за: **Василь Стефанік. Твори. – Регензбург, 1948. – С.XLVII**]. Вже в «**Автобіографії**» 1929 року Стефанік більш відверто згадує про те дитяче приниження: „По школі я поволікся на квартиру і постановив покінчити собою. Вже тепер скажу що у родині Стефаніків є багато випадків самогубств (самовбійств)“ [цит. за: **Василь Стефанік. Твори. – Київ: Дніпро, 1971. – с.6**]. Тоді його врятувала сліпа жебрачка Павлина. І це, напевне, пояснює, чому Стефанік завжди себе чув впевненіше і спокійніше зі „зневаженими і скривдженими“ (за Достоевським), аніж багатими і вченими. Тут додається ще епізод, коли Стефанік у 2 класі жив на квартирі з пов'язаними: „З своїми господарями я сидів у кухні, а дальші дві кімнати замешкували якісь панночки. Я їм приносив пиво та горілку, а вони давали мені цукерки; а як по піврокові відвідав мене вже згаданий Теодорович, то в цій хвилині забрав мене до свого готелю, а господиню Томашеву дуже ганьбив. Я аж геть пізніше дізнався, що мешкав у таємнім домі розпусти. Та все-таки ці нещасні дівчата були ласкаві на мене, далеко ласкавіші, як усі учителі“ [цит. за: **Василь Стефанік. Твори. – Регензбург, 1948. – С.XLVII**].

Для формування творчої особистості має значення психологічна вразливість митця. Цікавий спогад маємо у Василя Равлюка, який наво-

дить Василь Костащук, про те, яке враження справила на юного Стефаника вистава *«Розбійники»* Шіллера: „Ця п'еса зробила на нас велике враження. Остання дія, в якій актор відбирає собі життя [головного героя твору Франца Моора грав актор В. Плошевський], так вплинула на Стефаника, що він довгий час не міг прийти до себе. Цілий тиждень ні до кого нічого не говорив, нервово ходив по хаті, а вночі не міг спати“ [цит. за: **Федір Погребенник. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С.15**]. Дослідник Роман Піхманець твердить, з чим погоджуюся, що нервово-психологічна конструкція Василя Стефаника отримала „спадок“ „у формі своєрідних ментальних засновків чи матриць пам'яті. І вся ця „вертикальна“ структура та її змістові патерни так чи так визначали домінанти художнього мислення новеліста, передусім його глибинні засади“ [**Роман Піхманець. Із Покутської книги буття. – С.101**].

Також важливими для становлення Василя Стефаника, як письменника, є декілька зустрічей з людьми. Першим у цьому ряді треба назвати Леся Мартовича. Ось що пише сам Стефаник в *«Автобіографії»* 1929 року: „В четвертому класі я близько зійшовся з моїми товаришами ще від першого класу – Лесем Мартовичем і Львом Бачинським. Мартович – син громадського писаря, а Бачинський – син учителя з Серафинець“ [цит. за: **Василь Стефаник. Твори. – Київ: Дніпро, 1971. – с.9**]. І далі: „Мартович був надзвичайно здібний. Вже тоді писав поезії проти бога і професорів. Дотепні і злосливі. Між нами 3-ма він був нігіліст. Не дарував ані своєму батькові, ані своїй матері, і, по правді сказати, я його боявся“ [**Там само. – С.10**]. В *«Автобіографії»* 1926 року є цікава констатація: „Писати почав я дуже рано, ще в гімназії, та величезний талант Мартовича просто паралізував мене, і я ніколи не признавався, що я також письменник“ [цит. за: **Василь Стефаник. Твори. – Рензбург, 1948. – С.1**]. Ці наведені спогади самого Стефаника й пояснюють, що Мартович викликав у нього внутрішній страх, паралізував творчу волю, а тому ніколи не вважав Мартовича своїм близьким приятелем. Навпаки, підкреслював, що найближчим приятелем Мартовича є Левко Бачинський, якого закликає записати усні оповідки Мартовича [див. : **Василь Стефаник. Твори. – Київ: Дніпро, 1971. – с.10**]. Згадка про Мартовича в новелі *«Серце»*: „Лесь Мартович – мій хлоп'ячий сміх і смак тенія“ [**Василь Стефаник. Твори. – Рензбург, 1948. – С.286**], є виявом поваги до таланту людини, а не до її дій. Про це добре сказав гімназійний товариш Стефаника і Мартовича Василь Равлюк: „Стефаник трохи недолюбливав його [Мартовича – моє. Євг.Б.] і часто картав за його жарти, наслідування посторонніх осіб, але з іншого боку відносився до нього з певною пошаною, бо Мартович вже в четвертому класі писав вірші та оповідання (...)“ [**Василь Равлюк. Спогади про „Покутську трійцю“. – Снятин: Прут Принт, 2006. – С. 29**].

Наступним у цьому ряді „знакових людей“ для Стефаніка був Іван Франко. В *«Автобіографії»* 1926 року письменник так згадував своє знайомство з Франком влітку 1890 року: „Тоді Франко перебував із своєю сім'єю в селі Нагуєвичих, під Дрогобичем. Перший раз я його побачив із великою кобелею під пахою на ринку в Дрогобичі. Кілька днів пізніше я пішов до Нагуєвич і від пастухів довідався, що „Ясьо ловить у потоці рибу“. Я з берега запрозентував себе і він просив мене носити за ним кошіль із рибою. Він вихапав рибу руками без ніяких приладів, а як наловив повний кошіль, то виліз із води і ми пішли до хати, великої білої хати в дуже гарнім положенню, з просторими господарськими будинками. На вечерю ми тої риби багато з'їли, по вечері він бавив дітей і робив коректуру своєї збірки оповідань - „В поті чола“. Так я перший раз видів і зазнайомився з Іваном Франком, з яким удержував ціле життя найдружніші взаємини і якого, може, єдиного з українських великих письменників, найбільше любив“ [цит. за: **Василь Стефанік. Твори. – Регензбург, 1948. – С.XLIX**]. Виявом великої любови і поваги до Франка є оцінка, яку дав Стефанік у новелі *«Серце»*: „Іван Франко поставив мене малим наслідником своїм“ [**Василь Стефанік. Твори. – Регензбург, 1948. – С.285**]. Про враження від цього знайомства Стефанік пише в *«Автобіографії»* 1929 року: „Вертаючи до Дрогобича, я був, відколи пішов до школи, правдиво щасливий“ [цит. за: **Василь Стефанік. Твори. – Київ: Дніпро, 1971. – С.13**].

І третє важливе знайомство, яке змінило Стефаніка, і без якого ми мали би іншого Стефаніка, а не того, якого знаємо, - Вацлав Морачевський. Власне, знайомство з Вацлавом Морачевським і його дружиною Софією з Окуневських. Саме знайомство відбулося в березні 1894 року в Кракові на шевченківському концерті, що його організувала українська студентська «Академічна громада» [*про це див.: Федір Погребенник. – С.29*]. Про це знайомство Стефанік в *«Автобіографії»* 1926 року згадує так: „Тут я зазнайомився і заприятелював з Вацлавом Морачевським і з його жінкою Софією з Окуневських. Вони приїхали з Цюриху, обоє високоосвічені, і я від них користувався широким європеїзмом. Вони ж і мали на університеті на мене глибокий вплив“ [цит. за: **Василь Стефанік. Твори. – Регензбург, 1948. – С.XLIX**]. А в новелі *«Серце»* Василь Стефанік без перебільшення твердить, що „Вацлав Морачевський – моя дорога в світ“ [**Василь Стефанік. Твори. – Регензбург, 1948. – С.286**]. Що стосується Софії Морачевської, то її вплив на Стефаніка, не менший, а в чомусь важніший, бо ж недаремно у присвяті *«Серце»* Стефанік напише: „Софія Морачевська – пані, що навчила мене любити Русів і правду в собі“ [**Василь Стефанік. Твори. – Регензбург, 1948. – С.286**].

Шкода, звичайно, що досі не опубліковано листування Вацлава Морачевського із Василем Стефаніком, яке активно тривало з 26 липня 1895 до 16 березня 1902 року. Всього 106 листів до Вацлава Морачевсь-

кого, 8 листів до Софії Морачевської, 2 листи до Юрася Морачевського надруковано в найповнішому до сьогодні виданні творів Василя Стефаника [див.: *Василь Стефаник. ПЗТ: В трьох томах. – Т.3. Листи. – Київ: В-во АН УРСР, 1954. – 330 с.*]. Ще 6 листів до Вацлава [8.IX. 1930; 10.X. 1932] і Юрія Морачевських [30.II. 1926; 2.4. 1927; 30.IX. 1934; 19. VIII. 1935] опублікував Федір Погребенник у виданні «*Василь Стефаник - художник слова*» (Івано-Франківськ: Плай, 1996. - С. 258-261). Про завершення підготовки такого видання Федір Погребенник писав ще 1996 року [*Василь Стефаник – художник слова. – С.257*]. Ті незначні фрагменти листів Вацлава Морачевського, які подає Федір Погребенник у виданні «Сторінки життя і творчості Василя Стефаника» в своєму перекладі [„*Цей лист Морачевського, як і всі інші, написані польською мовою*“ // *Федір Погребенник. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С.38-39*], дозволяють твердити, що саме Морачевський допоміг Стефаникові відточувати стиль письма, стимулюючи письменника писати відповіді в художньому стилі: „[*Середина травня. Русів. 1898*]. Стефаник, зворушений листом В.Морачевського від [4 травня] надсилає йому у відповідь поезію в прозі“ [*Федір Погребенник. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С.83*]. Багато листів Вацлава Морачевського до Василя Стефаника є також своєрідними поезіями в прозі: „*Ви навчилися ліпше, ніж інші, відчувати, глибше, ніж інші люди, дивитися в душу. Виплекала Вас земля-мати як свого обранця*“ [цит. за: *Федір Погребенник. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С.47*].

Є ще одне знайомство, про яке варто нагадати. У червні-липні 1888 року Василь Стефаник знайомиться з о.Кирилом Гамораком, який знався з багатьма діячами культурно-громадського руху Галичини. Там же, у Гаморака, Стефаник і Мартович знайомляться з Михайлом Павликом. Це могли бути перші відвідини дому Гаморака, бо молоді гімназійці довідалися, що прибуде Павлик до отця Кирила, а їм вже захотілося фахової оцінки перших літературних проб (історія новелки «*Рудаль*», яку Павлик перейменував у «*Нечитальник*»). Це знайомство пов'язало Стефаника не тільки з отцем Кирилом, а зі всіма його дітьми: Віктором, Ганною, Євгенією, Оленою, Ольгою... Остання з сестер в січні 1904 року стає його дружиною.

Що стосується початків творчості Василя Стефаника, то маємо згадки про 1890 рік. Федір Погребенник констатує: „*Травня 15 [1890 – моє. Євг.Б]. Журнал «Народ» (1890, № 10, с.144-146) за підписом «Василь Семенів» вмістив статтю Стефаника «Жолудки наших робітних людей і читальні (Зі Снятинського)»*». Це – перший друкований виступ Стефаника“ [*Федір Погребенник. Сторінки життя і творчості Василя Стефаника. – С.20*]. В скороченому вигляді стаття Стефаника вперше надрукована в книзі «*Василь Стефаник. Публіцистика*» [Київ: Держ.в-во Худож. Літ., 1953. – С.17-20]: „*Я гадаю, що читальні повинні*

передовсім звертати увагу наших світлих людей раз, застановитися, чи вони вже годні заспокоїти мужицькі вимагання в декотрих сторонах, а по-друге й тому, що в читальнях мужики говорять, як дивляться на свої справи“ [**Василь Стефаник. Публіцистика. – С.17**]. Цей перший виступ без змін повторює Роман Горак, розбавляючи його коротким коментарем, але додає більше матеріалів дискусії, яку викликав виступ Стефаніка [*див.: Роман Горак. Василь Стефаник. Книга 1. – С.254-277*].

Денис Лукіянович, який знався зі Стефаніком з 1887 року, твердив, що Стефанік опублікував у третьому номері гектографованого журналу *«Поступ»* за 1890 рік нарис *«Форналь Антін»*, який був первісною редакцією *«Синьї книжечки»*. Оскільки жодного числа цього журналу не виявлено, то інформація Лукіяновича залишається вірогідною. Василь Стефанік про свою участь у цьому журналі теж не згадував.

Починаючи з 1895 року, художні замальовки, поезії в прозі, начерки майбутніх новел з'являються на сторінках листів до Вацлава Морачевського. А вже у вересні 1897 року в листі до В.Морачевського Стефанік говорить про те, що готує до видання збірку новел під назвою *«3 осені»*: „Тепер лагоджу книжку до друку. Називається *«3 осені»*. Хотів би-м мати Вас коло себе, аби Вам прочитати. Чую, що-м не так написав, як би-м хотів, але пропало“ [**Василь Стефаник. ПЗТ. У трьох томах. - Т.3. – С.122**].

Нарешті, в листопаді 1897 року В'ячеслав Будзиновський у газеті *«Праця»* (1897, 14, с.111-112) надрукував новелу Стефаніка *„Виводили з села“* (у збірку *«Синя книжечка»* новела увійшла під назвою *„Виводили з села“*): „Над заходом червона хмара закаменіла. Довкола неї зоря обкинула свої біляві пасма, і подобала та хмара на закривавлену голову якогось святого. Из-за тої голови промикалися лучі сонця.

На подвір'ю стояла гурма людей. Від заходу било на них світло, як від червоного каміня – тверде і стале. З хорім іще сипалося багато народу. Як від умерлого – такі смутні виходили.

За людьми вийшов молоденький парубок із обстриженною головою. Всі на нього дивилися. Здавалося їм, що та голова, що тепер буяла у кривавім світлі, та має впасти з пліч – десь далеко на цісарську дорогу. В чужих краях, десь аж під сонцем, впаде на дорогу та буде валятися. Мама стояла на порозі.

- Ти вже йдеш, синку?

- Йду, мамо.

-А ти-ж на кого нас покидаєш?“ [**Василь Стефаник. Твори. – Регензбург, 1948. – С.20**].

Ця тематично-інтонаційна незвичність новел Стефаніка відразу була зауважена критиками. Недаремно, один із перших рецензентів його творів, Лев Турбацький підкреслював: „Стефанік великий знавець мужика і його душі, він мужика знає о много ліше, як Франко, і тому-то

має він в нашій літературі гарну будучність перед собою“ [цит. за: **Василь Стефаник у критиці та спогадах.** – К.: Дніпро, 1970. – С.36]. А Вацлав Морачевський, говорячи про мову творів Стефаника, відзначав: „*Стефаник пише прегарною мовою, такою мовою, якої в українській літературі ніхто не знає. Там, де треба, вживає діалектні селянські вислови. Але не лиш в користуванні говіркою є він великим майстром і передає весь її чар. Його літературна мова набагато краща, сильніша і поетичніша, ніж мова інших письменників. Є в ній чар поезії і натхнення, лежить на ній відбиток якоїсь врочистої гармонії*“ [Там само. – С.147].

Тепер переходжу до коротких висновків. Слово Стефаника жорстке, терпке, в'язке, мов чорнозем, просвітлене, немов небо після буревію. Для мене слово Стефаника – початок і безмежжя українського світу.

Це слово такої густої концентрації, що його витримати сливе неможливо. А впустивши в серце, не маєш сили його звідти вигнати. За якимось сакральним прийняттям – новели Стефаника суть Божі молитви і Божі прокльони. Їх не можна вважати літературою, бо инколи вони сприймаються мною як Спис Лонгина, бо то не слова протікають, то кров мужицька витікає з рани світу.

Новели Стефаника – це органна насичена бетговенська музика. Це шекспірівські пристрасті і драматизовані сакральні конфлікти. Тут є три сили: БОГ, Земля і Людина. У цьому „*трьохсиллі*“ немає переможців і переможених. Бог над усім. Людина і Земля, як сіамські близнюки, люблять і ненавидять одне одного. Допомагають і мстять одне одному. Сіють хліб, збирають сльози і втирають кров.

Основний конфлікт усіх новел Стефаника – конфлікт сакральний, а не земний. Конфлікт Добра і Зла. Сакралізація Правди мужицької і Демонізація Кривди багацької.

Стефаникові мужики – се не затуркані з'їдачі хліба. Це Земні Боги. Філософи Землі. Це той Золотий Вік Мужицької Віри, де Правда і БОГ ще ходили межі людьми, а не спостерігали байдуже з моніторів телевізій та обкладинок дешевих книг.

Слово Стефаника прийшло „*як огонь з середини землі*“. Тому цей нутрянний, пекельний вогонь і нині пече. Не спалює. Бо це не покара, а животворний вогонь. Вічний вогонь мужицької Любови. Від нього ми відвернулися. Стефаник досі ним горить.